

**სოციალური დაზღვევა, როგორც სოციალური დაცვის
მნიშვნელოვანი ფაქტორი**
Social security as an important factor in social security

გიორგი გოგოლაძე

საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტი, მაგისტრანტი

giorgi.gogoladze51@gmail.com

Giorgi Gogoladze

Georgian National University

MBA Student, giorgi.gogoladze51@gmail.com

რეზიუმე. სოციალური რისკი ყოველთვის არსებობდა და მუდმივად განიცდიდა განვითარებას და ზრდას. სოციალურ რისკებს აქვთ დადებითი და ასევე უარყოფითი შედეგები. რისკების წარმოქმნა უმეტესად დამოკიდებულია სოციალური სუბიექტის ქმედებებთან. სუბიექტის დამოკიდებულება საკუთარ პიროვნებისადმი სოციალური ჯგუფებისადმი და გარემოსადმიქმნის სოციალური საქმიანობასთან დინამიურსისტემას, სადაც ეს მოქმედებები ხდება არა ლიმიტირებული ხასიათისაა და შესაბამისად საკმაოდ ძნელია იმ შედეგების და განსაზღვრა რომელიც შესაძლებელია მოყვეს ამ ქმედებებს.

გავითარებად ქვეყნებში პირველი დღიდან დღემდე მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა მოსახლეობის სოციალური დაცვის სისტემებში: ჩამოყალიბდა შეღავათები და დახმარებები, მაგრამ ძირითადად საუძველი მაინც ძველი მოდელი ქონდ მიუხედავად რეფორმებისა, სოციალური ტრანსფერი მაინც სამ სახედ იყოფა ესენია: ფინანსური გადახდები, გადახდები ნატურალური ფორმით და სხვადასხვა სუფსიდიები.

საკვანძო სიტყვები: სოციალური რისკი, დაზღვევა, სოციალური დაცვა, სოციალური პასუხისმგებლობა, სახელმწიფო სუბსიდია, ფინანსური სექტორი.

Resume. Social risk has always existed, is constantly evolving and growing, social risks have both positive and negative consequences. Risk generation is largely dependent on the actions of the social subject. Therefore, it is rather difficult to determine the relationship of the subject to his personality to social groups and to the environment with social activities, where these actions are unlimited, and the consequences that these creatures can have.

In developing countries, there have been significant changes in social security systems from the first day of development: benefits and allowances have been

Keywords: social risk, insurance, social security, social responsibility, state subsidy, financial sector.

შესავალი: სოციალური პოლიტიკა ოცდამეერთე საუკუნეში აქტუალური თემა გახდა და მოხდა სოციალური სისტემის ორგანიზება რომლის მიზანია – იმისათვის რომ მოსახლეობის ცხოვრების და ხარისხობრივი მახასიათებლები შეესაბამებოდეს ადამიანურ სტანდარტებს საჭიროა მოხდეს სწორად და ადეკვატურად სახელმწიფო (ადილობრივი) შემოსავლის სწორი გადანაწილება, რაც მეტ-ნაკლებად უზრუნველყოფს მოსახლეობის იმ ნაწილის, პრობლემების მოგვარებას, რომელშიც შედის ნაკლებ შემოსავლიანი და ასევე შრომის უუნარო საზოგადოება, რაც მოახდენს მოცემული ფენის სოციალური სოლიდარობის პრინციპის რეალიზებას. თანამედროვე პირობებში სოციალური დაცვის პრობლემების საკმაოდ მომატებულმა ტენდენციამ, მოცემული სისტემის დაცვის განსხვავებული სახით გამოყენებამ დიდი ბიძგი მისცა სრულყოფილებისკენ სწრაფვაში, რომელიც ეკონომიკური კვლევის ცენტრალურ ნაწილთან. მიუხედავად იმისა, რომ ოც წელზე მეტია, რაც ჩვენმა ქვეყანამ განახორციელა საბაზრო სისტემის ცვლილება, ანუ გეგმიან-მბრძანებლური სისტემიდან მოახდინა გადასვლა საბაზრო ეკონომიკურ სისტემაზე.

მიუხედავად ამ ცვლილებების ერთობლიობისა ვერ მოხერხდა თანამედროვეობაზე ადაპტირება და მორგება, რომელიც თანხვედრაში უნდა მოსულიყო დემოკრატიული საზოგადოების მოთხოვნილებებთან და შესაბამისად არსებულ სისტემაზე მოახდინა გავლენა, რამაც ასახვა ჰპოვა სისტემურად ჩამოუყალიბებელ სოციალურ დაცვაში. თანამედროვე პირობებში პრაქტიკამ ცხადყო, რომ თუ გვსურს შეიქმნას სოციალური დაცვის ეფექტიანი სისტემა ამისათვის საჭიროა მოხდეს მექანიზმების შემოუშვავება რომელიც

დაფუძნებული იქნება კანონმდებლობით და ნორმებით გათვალისწინებულ აქტებზე.

სახელმწიფოს სოციალური პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი ამოცანას წარმოადგენს დასაქმებული ადამიანების სოციალური დაცვის სისტემის ჩამოყალიბება, რომლის მთავარ რგოლს სოციალური დაზღვევა წარმოადგენს. მოცემული მექანიზმით ხორციელდება სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის რეგულირება კვლავწარმოების პროცესზე ზემოქმედება და კაპიტალის წილის ზრდა.

ძირითდი ტექსტი. სოციალური რისკი ყოველთვის არსებობდა და მუდმივად განიცდიდა განვითარებას და ზრდას. სოციალურ რისკებს აქვთ დადებითი და ასევე უარყოფითი შედეგები.

არსებითია, რომ ყოველდღიურად ნებისმიერი ადამიანი რისკის ქვეშ არის. მნიშვნელოვანია განვასხვავოთ ყოველდღიურად ადამიანს რა რისკი ხვდება და როგორ უნდა მოაგვაროს ეს რისკი. რისკი არის მოსალოდნელი საფრთხის შესაძლო გარემოებები, რომელსაც მოჰყვება სოციალური ან მატერიალური დანაკარგები, შესაძლო ზარალი, წარუმატებლობა რაიმე საქმეში.²³ რისკის განმარტებას მრავალი მეცნიერი და მკვლევარი სწავლობს რადგან არის რისკის სხვადასხვა კატეგორიები სოციალური ეკოლოგიური ბიოლოგიური და ა.შ

რისკების წარმოქმნა უმეტესად დამოკიდებულია სოციალური სუბიექტის ქმედებებთან. სუბიექტის დამოკიდებულება საკუთარ პიროვნებისადმი სოციალური ჯგუფებისადმი და გარემოსადმი ქმნის სოციალური საქმიანობასთან დინამიურ სისტემას, სადაც ეს მოქმედებები ხდება არა ლიმიტირებული ხასიათისაა და შესაბამისად საკმაოდ ძნელია იმ შედეგების და განსაზღვრა რომელიც შესაძლებელია მოყვეს ამ ქმედებებს. შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რასაც ადასტურებს ის, რომ რისკს შეუძლია

²³ Лапин В.Л., Попов В.М., Рыжов Ф.Н., Томаков В.И. “Безопасное взаимодействие человека с техническими системами”, Курск. 2011.

გამოვლინდეს როგორც ერთ ინდივიდთან ასევე საზოგადოებაში და მისი ზარალი ცვალებადია.

სოციალური რისკების დეტალურად ჩამოყალიბებისთვის რისკების ორი მიმართულება უნდა გამოიყოს: ტექნოგენური და სოციოგენური.

უნდა მოხერხდეს და გაერთიანდეს სოციალური რისკები, რომელსაც ტექნოგენური ხასიათი აქვს და სოციალური რისკები სუბიექტის შესაძლებლობებზე და თავისებურებებზეა დამოკიდებული.

ტექნოგენური რისკები დაკავშირებულია ადამიანების შექმნილი ისეთ ფაქტორებთან, რომელშიც ჩართულია უშუალო ტექნოლოგიური საქმიანობა, რომელთა მუშაობის დროს შეიძლება წარმოიქმნას რისკი მაგალითად სხვადასხვა სახის კატასტროფები და ასევე შეიძლება მოვიაზროთ ავარიები, ამ დროს მიღებული რისკი სოციალური რისკების მდგომარეობას აუარესებს. შესაბამისად სოციალური რისკები შეგვიძლია გავიგოთ, როგორც კონკრეტული სუბიექტის ამ დროს არსებული სიტუაცია რომელშიც ის აღმოჩნდა ასე ვთქვათ მოხვდა არაკონტროლირებად მოვლენების გავლენის ქვეშ.

არსებობს გაუაზრებელია და გააზრებული. ყურადღება გავამახვილოთ რისკებზე, რომელიც მსხვერპლი სოციალური სუბიექტი აღმოჩნდება გარემო პირობების გამო. (პოლიტიკური დამახულობა, უმუშევრობადა ა.შ.) გაანალიზებული ფაქტორები საშუალებას იძლევა რისკები დაჯგუფდეს შემდეგი სახეების მიხედვით:

- ზოგადი რისკები
- ცხოვრების გარკვეული ეტაპების რისკები;
- თაობათა შორის რისკები
- მიღებული განათლების ნაკლებობა და საჭირო სოციალური უნარების არარსებობა
- საერთო არსებით რისკები.

სოციალური რისკების ჯგუფის განსაზღვრისთვის შემოტანილია სხვადასხვა ნიშნები, რომელშიც სოციალურ დემოგრაფიული ნიშნებით ხდება განსხავება: აქ მოიაზრება როგროც სქესი, ასევე პროფესია და ასაკი, ასევე, სხვა ბევრი ფაქტორი.

კრიტერიუმების გამოყენებით შესაძლოა შეისწავლონ ცალკეული სუბიექტები ასევე სოციალური ჯგუფები, რომლებსაც შესაძლებლობა ექნებათ გაითავისონ ეს რისკი და გაუმკლავდნენ მას ასევე გამოიკვეთება ჯგუფები რომლების ვერ მოახდენენ ამის ადაპტირებას.

სოციალური რისკების განსაზღვრების ასევე მისი ფორმების სრულად ჩამოუყალიბებლობა აფერხებს მის უფრო განვითარებას და მისი დაზღვევის გაუმჯობესებას.

სოციალური მდგომარეობა, პირველად ხასიათდება ერთ გარკვეულ, ან ერთდროულად რამდენიმე კატეგორიაზე მიკუთვნებით რომელიც იყოფა კრიტერიუმებით: მუშა, უმუშევარი, მოსამსახურე აქ შეიძლება მოვიაზროთ საჯარო მოხელე, ასევე პენსიონერი და სტუდენტი.

სოციალური მდგომარეობის დახასიათება შესაძლოა გაიმიჯნოს ასე: ქონებრივი სტატუსით, აქვს თუ არა მაღალი სამუშაო კვალიფიკაციი სდონე. ასევე განისაზღვრება უფლებებით რომელიც მოქალაქეს აქვს, სხვადასხვა დაკისრებული საქმიანობით და პასუხისმგებლობი დონით. საკითხების შესასწავლათ, რომელიც დაკავშირებულია სოციალური დაზღვევის საკითხებთან ასევე სოციალურ რისკებთან უნდა მოხდეს გარკვევა იმაში რისი გავება და განსაზღვრება უნდა მოვახდინოთ, როცა განვიხილავთ სოციალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, რომლითაც ხდება დახასიათება მოქალაქის სიცოცხლის მატერიალურ დონესა და ასევე ხარისხისა. გაეროს საყოველთაო დეკლარაციის 25-ე მუხლის საკმაოდ კარგად და ფართოდ არის წარმოდგენილი სოციალური მოთხოვნილებების შემადგენლობა, სადაც ვკითხულობთ: "ყველა ადამიანს აქვს უფლება ისეთი დონის ცხოვრებისა, (მათ შორის საკვები, ტანსაცმელი, თავშესაფარი, სამედიცინო და საჭიროების

შემთხვევებში სოციალური მომსახურების), რომელიც აუცილებელია თვით ადამიანისა და მისი ოჯახის ჯანმრთელობისა და კეთილდღეობისათვის, ასევე უმუშევრობის, ავადმყოფობის, ინვალიდობის, ქვრივობის ან სხვა მიზეზით, მატერიალური რესურსების ზარალის შემთხვევაში უზრუნველყოფის უფლება.²⁴

სოციალური დაცვის სისტემების წინ წამოწევამ, მოქალაქეების საკმაოდ პოზიტიურმა განწყობამ, საკმაოდ მაღალმა მოტივაციის ქონამ – მოითხოვონილი იყოს სოციალური დაცვის სტანდარტებით დაკმაყოფილება, მოახდინა გაზრდა სახელმწიფოს ჩართვის სოციალური რისკებისაგან დაცვაში. წიგნში – „პროფესიული რისკები“, სოციალურ რისკების განსაზღვრება ხდება, როგორც „ტიპიურ მასობრივი სახის საშიშროებებს, როგორიცაა მოსახლეობის დიდი ჯგუფების სოციალური მდგომარეობის ფაქტორების გაუარესება, რაშიც იგულისხმება საზოგადოების მხრიდან მათი მნიშვნელობის შეფასება და შესაბამისობა ცხოვრების პირობებთან“.²⁵ ეს გამოხატავს, რომ „სოციალურ საშიშროებად ხდება იმ რისკების აღიარება ის, რომლებიც წარმოიქმნება საზოგადოებრივი ხასიათის მიხედვით და საკმაოდ ხშირ შემთხვევაში მათგან დამოუკიდებლად დაცვა თანაც მაღალი ხარისხით საკმაოდ რთულია ხშირად კი შეუძლებელი“. ამ კონცეფციის განსხვავებული და ამავდროულად უფრო დეტალური და ფართო განმარტება შესაძლოა ჩამოყალიბდეს დაახლოვებით ასე: „სოციალური რისკს ქმნის ადამიანის ნორმალური სოციალური მდგომარეობის ჩაშლის ფაქტორები. კერძოდ: ჯანმრთელობის დაზიანება, შრომისუნარიანობის დაკარგვა, ან შრომის მოთხოვნილების არარსებობა (უმუშევრობა), რასაც თან ახლავს დასაქმებული მოსახლეობის მიერ მატერიალური უზრუნველყოფის გაუარესება, მკურნალობასთან დაკავშირებული

²⁴ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია - გაეროს ადამიანის უფლებათა ქარტია: მუხლი 25

²⁵ Рои́к В.Д., „Профессиональные риски. - М.: АНК ИЛ. 2014.

დამატებითი ხარჯების გაჩენა, ხოლო ოჯახებისათვის - მარჩენალის დაკარგვის შემთხვევაში შემოსავლის წყაროს შეწყვეტა“.

„სოციალური რისკის“ უშუალო არსს და განმარტებას მომხდარ მოვლენების განხილვისას ახასიათებს საკმაოდ მტკიცედ გამოხატული შეზღუდვა. სამედიცინო და საპენსიო დაზღვევის პაკეტები ასევე გადაეცემა უმუშევარ მოსახლეობას რომელიც საკმაოდ მრავლადაა, ვ. დ. როიკი სოციალური რისკების ხასიათი დაკავშირებულია ადამიანების შრომითი შესრულების ნაირსახეობებთან, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ იმასთანაა დაკავშირებული თუ როგორ ვითარდება შრომის ბაზარი. ასევე უნდა დავაკვირდეთ იმას რომ ადამიანების სოციალური მდგომარეობას საფრთხეს უქმნის სხვადასხვა რისკ ფაქტორების ერთობლიობა მაგალითად როგორიცაა: აქ შეიძლება მოვიაზროთ ისეთი რისკები როგორიცაა ადამიანებისთვის სხვადასხვა ავადმყოფობები ანუ ვირუსები ასევე სხვადასხვა კატასტროფები ასევე სხვადასხვა რისკები რომელიც მიმართულია ადამიანისთვის ზიანის მისაყენებლად და ხშირ შემთხვევაში სიცოცხლის დამთავრებითაც კი მთავრდება ამ რისკების გამოვლენა.

შესაძლოა ერთი ფაქტორის ზემოქმედებით გამოწვეული იყოს სხვის სოციალური მდგომარეობის გაუარესება, რაც მიუთითებს სოციალური რისკების არსებობაზე, მნიშვნელოვანია გავმიჯნოთ სოციალური რისკები, რომელსაც ადამიანის საქმიანობს დროს მოდის და ასევე რისკები, რომლებიც მიუხედავად იმისა, ეწვიან თუ არა ამ საქმიანობას მაინც ხვდებიან ამ რისკების დაქვემდებარების ქვეშ. ოდივე განხილული ფაქტორი იმისტის რომ იყოს რისკები თავიდანა ცილებული საჭიროა მოვახდინოთ დაძლევის ქვეშ.

სოციალური რისკების განსაზღვრება საფუძვლად უდევს მისი მოდელის ჩამოყალიბებას. მისი შეფასების შემდეგ მეორე ეტაპია მიკუთვნება სოციალური დაცვის მექანიზმის ფორმას, შესაძლებელია მოხდეს განსაზღვრა რისკის არსებობის დროს, რომელიც მიმართულია ადამიანის ან ადამიანთა ჯგუფისკენ და შესაძლოა

მოახდინოს რამის დაზიანება ესეთი რისკები უნდა მივაზაროთ დაზღვევას რა თქმა უნდა ამას ადამიანების გადაწყვეტილების მეშვეობით ვაკეთებთ. მაგრამ, რა თქმა უნდა, არსებობს ისეთი რისკები, რომლებიც დამოუკიდებლად მოქმედებენ და ადამიანებზე ან ადამიანთა ჯგუფზე ამ რისკების მიბარება უნდა მოხდეს სოციალური დახმარების მიმღებ კატეგორიას.

სოციალური რისკი - ნაბიჯია გარდამავალი ეკონომიკისაკენ. გარდამავალი ხანის ეკონომიკას ახასიათებს:

- I. შემოსავლის დაცემა სიღარიბის და უმუშევრობის ზრდა.
- II. ჯანმრთელობის გაუარესება (სიცოცხლის ხანგრძლივობა)
- III. განათლების დონის დაცემა
- IV. სოციალური დაშლა
- V. ომები და მასთან დაკავშირებული პრობლემები

არის თუ არა საბაზრო ეკონომიკა სოციალური კატასტროფა?

გარდამავალ პერიოდში სოციალური დანახარჯების გამიჯვნას გამოყოფს ორი მაჩვენებელი: უნივერსალიზაცია და დროებითი სიღარიბე კონცენტრაცია და ქრონიკული სიღარიბე. ამ პროცესების გაერთიანება მთავარი პრობლემაა. სიღარიბეც მნიშვნელოვნად აზიანებს სოციალურ დინამიკას. ქვეყნებში სადაც გარდამავალი ეკონომიკაა ძალიან რთულია რესურსების განაწილება. სოციალურ დაძაბულობას თან ახლავს პოლიტიკური არასტაბილურობა, ეს კი ამაღლებს რისკს.

სოციალური რისკი წარმოდგენილია ასე: ოდნობა დანაზოგების და კაპიტალის, ასევე დანაზოგები, მიწაზე საკუთრება/უძრავი ქონება, ქონების ღირებულება. მდგომარეობა და კრედიტის პირობები შრომის ბაზარზე ხელფასისწილი შემოსავლებში, საპროცენტო განაკვეთის ოდენობა და საოჯახომეურნეობებისათვის კრედიტის სიიოლე. პენსიონერების წილი, პენსია, ხელფასი, შემწეობის მიმღებთა წილი, შემწეობის წილიშემოსავალში, შიგასაოჯახო და საოჯახთაშორისო გადანაწილების მასშტაბები, შემწეობა ზედაშვება კატასტროფების დროს.

გარდამავალ ეკონომიკის ქვეყნებში საპენსიო რეფორმების დროს გამოწვეული ხარჯები შესაძლოა მძიმე ტვირთი გახდეს ქვეყნისთვის შესაბამისად ეს გათვალისწინებული უნდა იყოს რეფორმისას.

საპენსიო რეფორმა შეიძლება მოიცავდეს პენსიის მიღების უფლებაზე მოთხოვნის გამკაცრებას. სქესობრივ-ასაკობრივი ჯგუფებში ქვეყნებში ღარიბების რიცხვში გამოირჩევიან ბავშვები, გამოირჩევიან ბავშვები (7-15 წელი).

რისკების მართვის მექანიზმი (შედგენილია ავტორის მიერ)

	სოციალური რისკების ტიპები		
	მიკრო	მეზო	მაკრო
ასაკი	ბავშვის დაბადება ავადმყოფობა შრომისუნარიანობის დაკარგვა უზედური შემთხვევები	ადგილობრივი მნიშვნელობის ეპიდემიები	ბუნებრივი კატასტროფები
სოციალური	ყოფითი დანაშაულობები	ორგანიზებული დანაშაულობები	სამოქალაქო კონფლიქტები
ეკონომიკური	სამუშაოს დაკარგვა სამუშაოს პოვნის შეუძლებლობა გაკოტრება		წარმოების დაცემა, კრიზისი, ფინანსური კრიზისი მსოფლიო ფასების ცვალებადობა
პოლიტიკური გარემო პირობები	დისკრიმინაცია	უწყვეტილობა გაჭუჭყიანება კატასტროფები	ომები გადასახლება შინაგანი დეფოლტი
შედგენილია ავტორის მიერ			

	არაფორმალური ანუ საოჯახო	საბაზრო	სახელმწიფო
რისკის შემცირება	მიგრაცია		მკვრო პოლიტიკის შედეგების ანალიზი და მოდიფიკაცია შრომის ბაზრის პოლიტიკა
ზარალის მინიმიზაცია			
დღევანდობა	სამუშაოთა შეთავსება ინვესტიციები	ფინანსური ინვესტიციები	დანაზოგები საპენსიო სისტემა
დაზღვევა	შიდასაოჯახო ურთიერთობები მეზობლობა	პირადი დაზღვევა	სოციალური დაზღვევა
გაცემა	საოჯახოთაშორისო ურთიერთობები		
შედეგების შემსუბუქება	ქონების გაყიდვა პირადი დანაზოგები სესხება, დახმარება და ქველმოქმედება	კრედიტი და ფინანსური აქტივების გაყიდვა	სოციალური დახმარებები სუბსიდიები საზოგადოებრივი სამუშაოები

გარდამავალი ეკონომიკის ზოგ ქვეყანაში საპენსიო კანონმდებლობამ უფლება მისცა პენსიონერებს მიიღონ პენსიაც და ხელფასიც ერთად, რის გამოც პენსიონერები ღარიბის მოსახელობიდან გამოვიდნენ. ქალებს, რომლებიც წინასაპენსიო ასაკში არიან ძირითადად უწევთ ისეთი სამუშაოს შესრულება, სადაც არაა მაღალი ანაზღაურება, რაც მათ სიღარიბის ფენაში წარმოადგენს.

დასკვნა. გაცნობილი ინფორმაციის საფუძველზე დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ სოციალური დაცვის სისტემა ისეთ ქვეყნებში, როგორც არის საქართველო, ანუ დაბალ განვითარებად ქვეყნებში უშუალო კავშირშია და დამოკიდებულია სოციალურ ტრანსფერებზე, რაც თავისთავად დამოკიდებულია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ტენდენციაზე, სახელმწიფოში არსებულ პოლიტიკურ კონცეფციებზე, ლიბერალიზმსა და პატერნალიზმზე.

სტრუქტურის გამართულ მუშაობაზე ბევრი რამ არის დამოკიდებული, მაგალითად იმ შემთხვევაში თუ სტრუქტურა

გაუმართავად მუშაობს, ამის საფუძველს ქმნის ნაკლებად სოციალურობის შინაარსის მატარებელი ელემენტების შეტანა სისტემაში, რაც იწვევს ბიუჯეტის ხარჯვითი წილის ზრდას და საზოგადოების ისეთი ნაწილი, რომლებიც ისედაც ნაკლებად აქტიურობს, ინაცვლებს პასიურ როლში. აქედან გამომდინარე კი მნიშვნელოვანი როლი შეგვიძლია მივაკუთვნოთ სახელმწიფოს როლს მოცემულ პროცესში, რომელმაც უნდა გამოიწვიოს სახელმწიფოს მიერ გადასაწყვეტი სოციალური პრობლემები და თავად მოსახლეობის მიერ გადასაწყვეტი პრობლემები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბრალავა ა., გელაშვილი ნ., “საქართველოს სოციალურ- ეკონომიკური სისტემის პერსპექტიული ხედვა”, ჟ. ეკონომიკა, 2007
2. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია - გაეროს ადამიანის უფლებათა ქარტია: მუხლი 25
3. ანთაძე. “სოციალური სფეროს რეფორმირების ძირითადი შედეგები”, ჟ. სოციალური ეკონომიკა, 2006
4. Роик В.Д. „Профессиональные риски. - М.: АНКЛ. 2014.
5. Лапин В.Л., Попов В.М., Рыжов Ф.Н., Томаков В.И. “Безопасное взаимодействие человека с техническими системами”, Курск. 2011.